

УДК 336.11

І. І. Майдич

Ужгородський національний університет, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

У статті розглянуто основні передумови становлення вчення про фінансову безпеку у вітчизняній науці, визначено й охарактеризовано основні етапи його розвитку.

Ключові слова: фінансова безпека, економічна безпека, бюджетна безпека, міжбюджетні відносини.

В статье рассмотрены основные предпосылки становления учения о финансовой безопасности в отечественной науке, определены и охарактеризованы основные этапы его развития.

Ключевые слова: финансовая безопасность, экономическая безопасность, бюджетная безопасность, межбюджетные отношения.

The article deals with major prerequisites for the formation of the doctrine of financial security in national scientific paradigm, defines and characterizes the main stages in its development.

Keywords: financial security, economic security, budget security, intergovernmental dealings.

Економічна безпека – основа реалізації національних інтересів держави. Її базовим складником є фінансова безпека, яка відіграє провідну роль у підтриманні внутрішньої стабільності економічної системи, збалансованості розвитку її складників та стійкості в умовах впливу глобальних чинників нестабільності. В умовах постійно діючих ризиків і розгортання глобальних процесів, що впливають на фінансову систему держави, дослідження проблем фінансової безпеки набувають значної актуальності і потребують ефективного вирішення.

Вагомий внесок у висвітлення проблем, пов'язаних із фінансовою безпекою, зроблено вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких: В. М. Гейць, Г. А. Пастернак-Таранушенко, В. Т. Шлемко, Е. В. Шолохова, І. Ф. Бінько, С. В. Мочерний, О. В. Плотнікова, В. А. Предборський, Л. Л. Кістерський, Я. А. Жаліло, З. С. Варналій, А. І. Сухоруков, О. І. Барановський, М. М. Єрмошенко та інші. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, досі немає єдиного підходу щодо визначення основних етапів розвитку вчення про фінансову безпеку у вітчизняній економічній думці, що і викликало необхідність цього дослідження.

Методологічною основою статті стали методи аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації.

Мета даної статті – визначення причин появи, чинників та етапів розвитку фінансової безпеки як економічної категорії у вітчизняній економічній науці.

Фінансова безпека є системним поняттям. Вона складова частина економічної безпеки, яка, в свою чергу, входить до системи національної безпеки. Відповідно до розвитку загальної системи безпеки можна виділити етапи розвитку вчення про фінансову безпеку.

До 90-х років ХХ століття термін «економічна чи фінансова безпека» у вітчизняній науці майже не вживався. Цього питання торкалися лише в рамках воєнної безпеки та економічного забезпечення військових потреб. Однак на даному етапі формуються передумови для виділення економічної безпеки в окремий самостійний і важливий складник безпеки держави.

Як зазначає О. С. Власюк, для безпечного існування держави недостатньо мати потужну армію та високотехнологічну оборонну промисловість, необхідні ще й інші складники економіки: розвинутий сектор споживчих благ та послуг; внутрішня соціально-політична стабільність та надійна соціальна база реформ;

достатній оборонний потенціал, збалансований із загальним потенціалом економіки (значні диспропорції між усією економікою і оборонною її частиною досить небезпечні). Наприкінці ХХ ст. ринкові принципи і мотиви набули значного розвитку і фактично стали важливим елементом господарського механізму світової економіки. У міжнародних економічних відносинах на перше місце висувається конкурентоспроможність національних виробників. Відповідно до цього актуалізуються питання забезпечення національної безпеки [3, с. 21].

Витоки зародження інституту державної фінансової безпеки в Україні були закладені ще до проголошення незалежності у 1991 році, з прийняттям таких нормативних актів, як «Декларація про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року, Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 року та Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки [10].

Наступним етапом можна вважати перші роки незалежності України. Саме в цей період поняття «економічна безпека» входить у науковий обіг. У 1993–1994 рр. виходять перші статті, присвячені цій проблематиці, зокрема публікація Г. А. Пастернак-Таранушенка «Економічна та національна безпека», А. Ревенко «Проблеми формування національної економічної безпеки». Також Г. А. Пастернак-Таранушенко став автором першого підручника – «Економічна безпека держави», який було випущено у 1994 році. З цього моменту почався розгляд даного питання як окремої економічної категорії. Загалом методологічні засади дослідження проблем економічної безпеки в цей період мали характер статистичного аналізу і передбачали розробку теоретичного підґрунтя та принципів, розгляд варіантів стратегії та програми забезпечення економічної безпеки України [9, с. 6].

Зверталась увага на зростання загроз незалежності і суверенності держави. У зв'язку з цим економічна безпека розглядається як необхідна умова досягнення і збереження самостійності і суверенності України. Оригінальним є твердження, що економічна безпека може бути забезпечена лише за умови економічної рівноваги, як у самій країні, так і в її економічному становищі відносно зовнішніх обставин. Під рівновагою мається на увазі такий стан економіки в країні, за якого забезпечуються нормальні умови існування та праці для громадян, підприємств, установ і організацій [8, с. 51–57].

На даному етапі значна увага приділяється проблемі збалансованості, а також наростаючому економічному тиску з боку інших держав. Слід відзначити позитивний момент – прив'язку економічної безпеки до становища населення та підприємств. Тобто, за такого підходу зберігається взаємозв'язок між мікро- та макроекономічними рівнями.

Важливим також є розроблення пропозицій щодо забезпечення економічної безпеки, серед яких уперше значну частку становлять саме заходи у фінансовій сфері, відзначається важливість стійкості фінансово-кредитної та грошової систем.

Серед вчених, які стояли біля економічної безпеки, як наукової категорії, слід відзначити академіка НАНУ В. М. Гейця, Г. А. Пастернака-Таранушенка, В. Т. Шлемка, І. Ф. Бінька, С. В. Мочерного, О. В. Плотнікова, Л. Л. Кістерського, Я. А. Жаліло та інших.

У той час, як дослідження економічної безпеки охоплює ширше коло проблем і починає мати комплексний характер, проблемам фінансової безпеки відводиться більше уваги. Вона починає розглядатися як різновид безпеки, що впливає на всі галузі економіки держави, як базовий і ключовий складник економічної безпеки.

Результатом розробок стало прийняття Верховною Радою України 16 січня 1997 р. Концепції національної безпеки України та створення у Раді національної безпеки та оборони при Президентові України Управління економічною безпекою. Інститутом економічного прогнозування НАН України було розроблено «Концепцію економічної безпеки України». Саме ці події, на нашу думку, відзначили початок нового етапу розвитку вчення про фінансову безпеку.

Після прийняття принципів та положень економічної безпеки на офіційному державному рівні, продовжились активні дослідження проблем фінансової безпеки. В концепції економічної безпеки академіка В. М. Гейця, під фінансовою безпекою розуміється «стабільний розвиток фінансової системи країни та її стійкість до потенційно негативного впливу зовнішніх і внутрішніх шоків» [4, с. 63].

Цю проблему починають розглядати не тільки в рамках одного зі складників економічної безпеки, який є її підсистемою. Все більше дослідників присвячують увагу фінансовій безпеці і як надсистемі, яка включає бюджетну безпеку, валютну, боргову, безпеку грошового ринку, фондового та страхового ринків.

Так, учені В. Т. Шлемко та І. Ф. Бінько під фінансовою безпекою розуміють «такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання».

Друкуються перші монографії та збільшується кількість наукових статей, присвячених дослідженню фінансової безпеки. Одним з перших авторів, який у 1999 році випустив монографію, присвячену фінансовій безпеці, є Барановський О. І. Він визначав фінансову безпеку як ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин. Автор підходить до розуміння цієї категорії з точки зору забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання існуючих зобов'язань [1].

Ще одним ученим, який зробив значний внесок у розвиток фінансової безпеки, є М. М. Єрмошенко Він один з перших заговорив про фінансову безпеку, як основний складник економічної безпеки, і видав у 1998 році статті: «Основні засади підвищення фінансової безпеки держави» та «Фінансова безпека (підходи до розробки концепції)». У 2001-му вийшла його монографія «Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення». Цей автор дотримувався думки, що фінансова безпека – це такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, доступні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення загалом – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [5].

А. І. Сухоруков у своїй монографії визначає фінансову безпеку держави як «захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави...раціонально використовувати фінансові ресурси...» [11].

Фінансова безпека стає «основним економічним гарантом стабільності, забезпечуючи виробничий базис інфраструктурними інститутами розподілу фінансових та інвестиційних ресурсів», підкреслює О. С. Власюк у своїй науковій доповіді [3, с. 22].

Різностямованість проведення наукових досліджень у галузі фінансової безпеки, на даному етапі, зробила це вчення ширшим і різнобічним. Розвиток грошово-кредитного, страхового, валютного, фондового, банківського ринків та породжувані цим розвитком відносини, ризики, а також кризові явища в економіці актуалізували необхідність виокремлення і подальшого дослідження проблем фінансової безпеки на різних сегментах фінансового ринку.

Різними науковцями проводиться також активна розробка методології оцінки рівня фінансової безпеки. Характерною особливістю напрацювань у даному напрямі, що відрізняє його з-поміж інших, є формування системи фінансових індикаторів та їхніх порогових значень, які використовуються для оцінки рівня фінансової безпеки. Можна виділити два основні підходи до типологізації цих індикаторів:

- 1) за секторами фінансового ринку;
- 2) за рівнями економічної системи, для яких розраховуються дані індикатори.

Зокрема, до першого підходу можна віднести систему індикаторів, розроблену М. М. Єрмошенком, який виділяє індикатори бюджетного сектора, грошово-кредитного, страхового, фондового, банківського, валютного ринку, інвестиційної сфери та ін. [6, с. 56].

Інший підхід використовує О. І. Барановський, який розділяє індикатори фінансової безпеки на такі групи, з подальшою деталізацією: індикатори фінансової безпеки громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, безпеки галузі, регіонів, держави [2, с. 94].

У 2007 році наказом Міністерства економіки України було розроблено і затверджено Методику розрахунку рівня економічної безпеки України, яка заклала законодавче підґрунтя процесу оцінки та виміру економічної безпеки країни. У цій методиці показано механізм формування множини індикаторів, розрахунку інтегральних показників, а також значення вагових коефіцієнтів. Зокрема, фінансова безпека, разом з енергетичною та науково-технологічною мають найбільшу вагу в механізмі розрахунку інтегрального показника економічної безпеки. Крім того, в Методиці окремим блоком визначено складники фінансової безпеки і їхні вагові коефіцієнти, серед яких найбільше значення приділяють бюджетній безпеці [7].

Запровадження методики оцінки економічної та фінансової безпеки стало новим кроком у розвитку цього вчення і підштовхнуло науковців до глибшого дослідження її складників, що і можна вважати новим витком у розвитку вітчизняного вчення про фінансову безпеку.

Зокрема, в останні роки з'явилася значна кількість наукових праць, присвячених борговій безпеці, аналізу її сучасного стану, впливу на фінансову безпеку держави, ролі у гарантуванні фінансової стабільності, механізму оцінки її рівня, шляхам забезпечення та перспективам зміцнення. Серед дослідників цього питання слід відзначити Т. П. Богдан, О. В. Олійника, О. І. Ляшенко, А. І. Мареніч, Н. Г. Мехеда Л. С. Омельченко та інших.

У галузі бюджетної безпеки, як складника фінансової безпеки держави, наукові дослідження ведуть такі вітчизняні фахівці, як О. А. Музика-Стефанчук, І. В. Комарова, М. М. Ставнича та ін. Основними напрямками їхніх досліджень є визначення ролі міжбюджетного перерозподілу у забезпеченні фінансової безпеки, впливу світової фінансової кризи на бюджетну безпеку, розгляд у контексті ефективного соціально-економічного розвитку.

В колі питань, що торкаються валютної безпеки, виділяють її вплив на фінансову безпеку та інші її складники, взаємозв'язок з валютною політикою та значення для забезпечення економічної безпеки держави. Свій внесок у розвиток цієї тематики зробили Т. В. Філіпенко, Р. В. Кучер, О. В. Макарюк, І. В. Демяненко та ін.

Актуальними є також дослідження сучасного стани банківської безпеки України та вдосконалення методики її оцінки, формування та забезпечення банківської безпеки в умовах лібералізації руху капіталу, які проводять В. І. Соловійов, С. М. Яременко, С. Б. Манжос, В. С. Котковський та ін.

Безпека страхового ринку розглядається у контексті її місця та впливу на фінансову безпеку держави, наявності загроз і методів убезпечення від них таким вченими, як С. В. Сокол, Л. В. Нечипорук та ін.

Найменш дослідженим складником фінансової безпеки є безпека фондового ринку. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що фондовий ринок в Україні недостатньо розвинений.

Крім розподілу напрямів досліджень по складових фінансової безпеки, проблеми її забезпечення розглядаються і в розрізі різних рівнів, секторів і галузей економіки, наприклад, проблеми забезпечення фінансової безпеки виробничих підприємств, сільськогосподарських формувань і т.д.

Проблемам фінансової безпеки на державному рівні присвячено праці таких вчених-економістів, як З. С. Варналій, О. С. Власюк, В. Є. Воротін, А. С. Гальчинський, Б. В. Губський, Б. М. Данилишин, А. І. Мокій, В. І. Мунтіян, В. А. Предборський, А. М. Сундук, О. С. Шнипко, В. О. Шуршин та багато інших.

Деякі регіональні аспекти фінансової безпеки держави досліджують Н. С. Вадюк, З. В. Герасимчук, Т. С. Клебанова, Н. А. Мікула, В. С. Пономаренко, Н. Л. Чернова, Л. А. Яремко. Одна з перших наукових робіт, в якій комплексно досліджено питання фінансової безпеки регіонів була виконана у 2008 році на матеріалах Харківської області, автор М. М. Медвідь.

Найбільш детально у вітчизняній економічній науці розроблені проблеми фінансової безпеки на рівні підприємств. Тут велися дослідження стосовно причин виникнення загроз, механізму забезпечення, методів оцінки впливу фінансової безпеки підприємств на економічну безпеку держави та ін.. Серед дослідників, які займались розробкою цього питання, слід відзначити А. О. Спіфанова, Н. Н. Пойду-Носик, В. І. Куцик, В. В. Орлову та ін. Найменш дослідженим рівнем залишається персональна або особиста фінансова безпека.

Висновки. Отже, за результатами дослідження, можна зробити такі висновки:

1) фінансова безпека є системним поняттям і її розвиток тісно пов'язаний з розвитком вчення про економічну безпеку, як складову частину національної безпеки;

2) передумови появи поняття «фінансова безпеки» у вітчизняній науці виникли ще в радянський період у зв'язку з загостренням небезпек та дисбалансів в економіці та фінансах;

3) поняття «економічної безпеки» входить у лексикон вітчизняної економічної науки у першій половині 90-х років. З поглибленням науки про економічну безпеку поступово все більшу увагу приділяють її фінансовому складнику. Це пов'язано з розвитком фінансової сфери відносин, розвитком страхового, валютного ринку, бюджетних відносин, збільшенням сфери банківських послуг та грошово-кредитних відносин.

4) каталізатором вивчення проблем економічної та фінансової безпеки стало здобуття Україною незалежності, перехід від командно-адміністративної до ринкової економічної системи. Постійний вплив фактору ризику, наявність кризових явищ в економіці, розвиток і перехід економічних відносин на нові рівні зумовлюють актуальність цих проблем і зараз;

5) визнання важливості положень економічної безпеки на офіційному державному рівні можна вважати початком нового етапу розвитку вчення, основна характерна особливість якого – виділення фінансової безпеки в самостійний напрям досліджень. У цей період виходять перші наукові статті та монографії, присвячені розгляду проблем фінансової безпеки;

6) важливим для розвитку як економічної, так і фінансової безпеки стало запровадження системи індикаторів та їхніх порогових значень для оцінки рівня безпеки;

7) наразі дослідження фінансової безпеки з різною інтенсивністю ведеться на глобальному, міждержавному, національному, регіональному і мікроекономічному рівнях. Наукові пошуки торкаються різних її складників, сфер і галузей економіки. Враховуючи суспільну значущість оптимально організованої системи перерозподільчих відносин у фінансовій і бюджетній системі країни, її незбалансованість і низьку ефективність у сучасних умовах, дослідження механізму регулювання міжбюджетних відносин у системі забезпечення фінансової безпеки України залишається надзвичайно актуальним і важливим. Воно дозволить доповнити теоретичні основи цієї сфери соціально-економічних відносин і запропонувати практичні рекомендації місцевим і центральним органам влади щодо оптимізації перерозподільних процесів з метою забезпечення належного рівня фінансової безпеки країни загалом.

Бібліографічні посилання

1. **Барановський О. І.** Фінансова безпека / НАН України, Інститут економічного прогнозування. – К. : Фенікс, 1999. – С. 338.
2. **Барановський О. І.** Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – К. : КНТЕУ, 2004. – С. 94.
3. **Власюк О. С.** Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
4. **Геєць В. М.** Концепція економічної безпеки України / В. М. Геєць // Економіст. – 1998. – № 7–9. – С. 63–82.
5. **Єрмошенко М. М.** Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.
6. **Єрмошенко М. М.** Засади формування бюджетної політики держави : монографія / за наук. ред. М. М. Єрмошенка. – К. : НАУ, 2003. – 284 с.
7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. – Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60.
8. **Пастернак-Таранушенко Г. А.** Економічна та національна безпека України / Г. А. Пастернак-Таранушенко // Економіка України. – № 2. – 1994. – С. 51–57.
9. **Пастернак-Таранушенко Г. А.** Історія виникнення та розвитку науки про економічну безпеку держави / Г. А. Пастернак-Таранушенко // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 5. – С. 2–7.
10. **Радзівіл К. С.** Забезпечення фінансової безпеки України (адміністративно-правовий аспект) / К. С. Радзівіл. – К. : КНТЕУ. – 2012. – 19 с.
11. **Сухоруков А. І.** Проблеми фінансової безпеки України : монографія / А. І. Сухоруков. – К. : НІПМБ, 2004. – 117 с.

Надійшла редколегії 14.11.2013